

RADE BOŽOVIĆ
(Beograd)

O SATIJU AL-HUSRIJU I NJEGOVOJ NACIONALNOJ IDEJI

U poslednjoj deceniji nauka je u nas ušla (ili uvučena?) u različite vrste raspri povodom tzv. islamskog fundamentalizma. Istina, orijentalistika je još od vremena Napoleonovog pohoda na Egipat i njegovog "prevodioca", orijentaliste Silvestra de Sasija, teško odolevala iskušenju "stručnog" i "validnog" presuditelja u stvarima, ipak, dnevne politike. Podsetimo se kako nam o takvoj vrsti orijentalista govori, makar i uzgred, i Ivo Andrić u "Travničkoj hronici". U potrošenim rečima i štamparskoj boji bilo je, valja priznati, i valjanog truda i, možda, opravdanja za ono prvo, ali i prilično improvizacije, samodopadljivosti i skromnog poznavanja literature s obzirom na nauku. Zbog toga nije ni čudno što su se slabo razumevali al-Afgani i M.Abduhu i njihove modernističke ideje, što je i arapski nacionalizam, objektivno čedo francuske revolucije, tumačen kao sumnjiv pokret. Čini nam se da su u površnom poznavanju velike i još slabo raščitanе literature na arapskom jeziku, pa i na turskom, olako prešlo potom i na zaključivanja o ulozi islama u političkim gibanjima na našem, jugoslovenskom prostoru. Stoga smo pomislili da bi bilo zanimljivo predstaviti nešto od onoga što je rekao i napisao u svojim predavanjima (1948) o nacionalizmu i stvaranju nacionalnih država na Balkanu Sati al-Husri, utemeljitelj arapskog nacionalizma i svedok nekih važnih zbivanja za vreme svog skoro deceniju dugog službovanja na Balkanu. Iz njegove knjige "Muhadarat fi nušu'i-l-fikra al-kaumijja (Kairo, 1951) odabrali smo, s obzirom na aktuelnost, tri poglavlja koja se odnose na Bugarsku, Jugoslaviju i Albaniju.

Sati al-Husri se rodio u Sani (Jemen) 1880. godine,¹ gde je njegov otac, sirijskoga roda, službovao kao kadija. Kako je to već bilo za ono doba uobičajeno, prve učitelje Sati je imao u porodici - oca i stariju sestru. Od sestre je rano naučio turski i francuski jezik. Godine 1892. al-Husri je dakle liceja "Mülkiye", koji je tada jedno od središta intelektualnog buđenja i rasadnik mladoturskih bojovnika. Među nastavnicima ima i pristalica osmanizma, kome će al-Husri u velikoj meri jedno vreme biti okrenut, mada je lično bio protivnik poturčavanja neturskih naroda. Al-Husri je 1900. godine završio licej, ali ne pokazuje zanimanje za administrativnu karijeru, za koje je pomenuti licej, uglavnom, spremao kadrove, već od Ministarstva za prosvetu traži da dobije mesto učitelja i to u nekom od balkanskih vilajeta.

---

1 Kako navodi al-Alusi, moguće je da je tačno da je Sati rođen u Lahdžu. Inače, neki njegovo prezime čitaju "al-Husari".

Tako se al-Husri početkom ovog veka našao kao učitelj u Janini, na granici današnje Grčke i Albanije. Čitavih pet godina predano je radio i, po svoj prilici, tamo stvarao na turskom jeziku svoje udžbenike iz prirodnih nauka, daleko od stroge Abdul Hamidove cenzure, koja je nadzirala i tu oblast ljudskog delovanja. Jer, Makedonija je u to vreme uživala delimičnu slobodu i bila je, može se reći, "daleko od cenzure", pošto su velike sile kontrolisale tursku upravu na Balkanu. Tek posle Janine, al-Husri će zatražiti od Ministarstva unutrašnjih poslova da ga prebaci u administraciju. Po sopstvenoj želji dobio je vilajet Kosovo, odnosno Makedoniju, kadiluk Radovište, gde ostaje do 1907. godine, a potom odlazi na dužnost kajmakama u Florinu, u vilajetu Manastir, koji je bio značajan kao središte mladoturskog delovanja. Za Makedoniju se, uopšte, može reći da je bila tvrđava pobunjenih oficira Treće osmanlijske armije. Ipak, iako ih podržava, on im zvanično ne prilazi, mada piše vrlo revolucionarne napise i članke koje iz opreza potpisuje pseudonimom.

Osam godina provedenih na Balkanu, kako kaže Klivlend, "veoma su uticale na njegovu misao, približivši ga društvenim naukama koje pružaju neograničene mogućnosti". Istovremeno, njegova politička svest sazreva i on se sve čvršće povezuje sa Abdul Hamidovom opozicijom. Zabeleženo je da je s dobrodošlicom i razumevanjem dočekao jednu delegaciju bugarskih rodoljuba koja je tražila podršku, mada je tada rešenje za njih video u okvirima Osmanskog Carstva.

Ovaj savremeni intelektualac, utemeljitelj modernog arapskog nacionalizma, predano je radio na širenju sekularizovane ideje nacionalizma među Arapima, ideje koju on proglašava "novom religijom". Pisao je, predavao i radio sve do svoje smrti 1965. godine u Bagdadu.² Napisao je na turskom i arapskom jeziku preko 20 dela, kao i vrlo mnogo članaka. Godine 1953. on osniva u Kairu Institut za arapska istraživanja, da bi posle tri godine otišao razočaran u sholastička nastojanja kolega Egipćana da se u svetonazoru učenika i metodologiji uguši svaki pokušaj individualnog promišljanja i slobodoumlja.

Četrdesetih godina al-Husri je vodio mnoge i žestoke raspre sa onima koji nisu shvatali savremenu nacionalnu ideju, pa tako i sa "francuskim dskom" Taha Husejnom. U tim rasprama al-Husri je želeo da uveri T. Husejna da se pojam jezika kao nacionalnog sublimitelja mora odvojiti od religije, kritikujući takođe Tahinu tezu o supremaciji tzv. egipatskog ili faraonskog kulturnog sindroma o kojem je ovaj govorio u svom poznatom dvotomnom delu "Budućnost kulture u Egiptu" (Kairo, 1939). Al-Husri je isticao da je islam, neosporno, odigrao značajnu ulogu u životu Arapa, ali da se on ne može sasvim povezati s arapskim nacionalizmom, jer su neke osvojene islammom zemlje primile arapski jezik ali ne i islam i obratno.

Uopšte, njegova razmatranja o ulozi islama u stvaranju savremene koncepcije svetovnog nacionalizma nailazila su na mnoge otpore i kritike u

2 Satijeva kćer Selva, sa kojom smo se sreli prošle godine u Bagdadu, tvrdi da joj je baba poreklom iz naših krajeva.

konzervativnim i ksenofobičnim sredinama. Međutim, kao i irački pesnik nemirnog i upornog duha al-Zahavi, i al-Husri je svoje protivnike pobijao njihovim oružjem - pozivajući se na knjigu azharskog profesora Abdula Razika "Islam i osnovne vlasti" (Kairo, 1925) u kojoj je autor pozivao na odvajanje religije od države.³ U svojim često žustrim raspravama al-Husri će, takođe, pobijati rašireno uverenje da je al-Afgani propovedao stvaranje hilafeta navodeći o tome i slično mišljenje Džordži Zejdana, kao što neće pristati na Tahino stavljanje znaka jednakosti između panislamizma i panarabizma.

U svojim nastupima, naročito onim s početka ovog veka, al-Husri je često govorio kao prosvetljeni pristalica nekih građanskih ideja osmanizma (on je prijateljevao s Tevfikom Fikretom), a njegov plemeniti poziv "çalışmalı, çalışmalı" postaje, gotovo, protestanski, da se metaforički izrazimo, po-ključ svakog mladog turskog pregaoca.

U svojim radovima o pitanjima nacionalnih ideja i država, al-Husri se oslanjao na Renana, Fihtea, Kanta, Hegela i druge umove prosvetlene i humanistički orijentisane Evrope. U odlomcima koji se nalaze pred čitaocima može se naći i, možda, preteranih uproščavanja, jednostranosti, naročito u sprovođenju Fihteove ideje o ulozi jezika u formiranju nacije (koju on, inače, nije smatrao primenjivu za turske prilike!), ali je tekst svakako zanimljiv, pogotovo što je al-Husri bio svedokom radanja nacionalnih ideja i država na Balkanu. U njegovom pisanju možemo posredno naslutiti i neka njegova iskustva iz vremena rada na balkanskim prostorima, naročito kada je reč o Bugarima, Grcima i Albancima. Međutim, neki Husrijevi optimistički zaključci o Jugoslaviji kao uzoru mnogonacionalne države i pesimistički o asimilovanju Albanaca kao da je današnje vreme pobilo. Ipak, čini se da je njegov tekst, jasnim i lepim jezikom napisan, još uvek svež i u velikoj meri poučan za svaku vrstu čitaoca.

LITERATURA

- Džemaludin al-Alusi, *Sati al-Husri raidu-l-kaumijja al-arabijja* Bagdad, 1986.
 W.L.Cleveland, *The Making of an Arab Nationalist, Ottomanism and Arabism in Life and Thought of Sātī al-Ḥuṣrī*, Princeton 1971.
 Sati al-Husri, *Muhadarat fi nušu' al-fikra al-kaumijja*, Kairo 1951.
 T.P.Tihonova, *Svetska konceptija arabskoga nacionalizma* (Sati al-Husri), Moskva 1984.

BUGARSKA

Međutim, stanje bugarske nacije se potpuno razlikovalo od stanja grčke nacije. S tih razloga, buđenje nacionalne ideje kod pomenutog naroda išlo je bitno drugačijim putevima. Pre svega zato što su Bugari bili izgubili mnoga nacionalna obeležja. Oni su bili bez slavne istorije, bez uzvišenog i plemenitog književnog jezika. Takođe, nisu imali nacionalnu crkvu koja bi im

3 Istina, Abdul Razik će potom, na protest ortodoksnih, morati napustiti al-Azhar.

pomogla da očuvaju svoje nacionalno biće i neguju sopstveni jezik. Naprotiv, bili su potčinjeni njima stranoj crkvi koja je potpuno prenebregavala njihov jezik i žestoko se odupirala njihovim nacionalnim osećanjima.

Bugari pripadaju pravoslavnom pravcu hrišćanske vere i stoga su bili pod pravoslavnom crkvom "fanariotske" patrijaršije. A poznato je da je pomenuta patrijaršija bila grčka. Prema tome, prirodno je da je ona služila grčkim interesima i da je radila na greciziranju naroda, makar i ne neposredno. Služba se vršila na grčkom jeziku jer je ova crkva govorila "da je jevanđelje na grčkom jeziku stvoreno, pa da ga je potrebno i čitati na tom jeziku". S tih razloga, niko nije mogao da stigne do kakvog položaja u njoj i postane sveštenik a da nije odlično vladao grčkim jezikom, kao što niko nije mogao ni da napreduje do viših položaja a da nije bio grčkoga roda.

A kako su tada i škole smatrane ustanovama toga establišmenta, to se i obrazovanje odvijalo na grčkom. Ukratko, jezik vere, nauke i kulture za Bugare je bio grčki, jer je sam bugarski jezik bio samo u tzv. narodnoj upotrebi, bez pisane književnosti, bez nužne veze sa naukom i kulturom.

Iz ovih razloga, možemo reći, da je bugarska nacija bila zavisna od dve strane vlasti: prvo, od osmanske i, drugo, od grčke crkvene vlasti.

Vlast osmanske države ih je lišila političkog identiteta, ali se nije suprotstavljala nacionalnom, dok ih je toga, neposredno, lišavala grčka crkva, postupno radeći na greciziranju Bugara.

Kako bi potvrdili svoje nacionalno biće, Bugari su se, prvo, morali osloboditi vlasti grčke crkve, a zatim se osloboditi i vlasti osmanske države kako bi stekli vlastito političko biće. Ukratko, oni su, prethodno, morali da sve učine da steknu kulturnu nezavisnost, a potom da porade na sticanju političke nezavisnosti.

Sve ovo je uticalo da nicanje nacionalne ideje među Bugarima naiđe na brojne prepreke i teškoće. Prirodno je da je uklanjanje ovih prepreka i rešavanje tih teškoća tražilo od rodoljuba veliki raznovrstan trud.

* * *

Rađanje nacionalne ideje među Bugarima otpočelo je naporima na afirmaciji bugarskog jezika.

Sve do 1835. godine obrazovanje u svim postojećim školama u Bugarskoj odvijalo se na grčkom jeziku da bi pomenute godine Neofit Rilski osnovao novu školu u gradu Gabrovu podučavajući u njoj na bugarskom jeziku. To je bila prva nacionalna škola u Bugarskoj.

Osnivač ove škole uložio je divovski trud da učvrsti bugarski jezik, zapisavši njegova gramatička pravila i sastavivši prvu njegovu gramatiku. On je takođe preveo Novi zavet na taj jezik i na taj način pripremio najnužnije i najvažnije sredstvo za obrazovanje i božju službu.

Posle ovog prvog koraka, otvaraju se nove takve škole i povećava broj znalaca bugarskog jezika i pregalaca da on postane jezik nauke i kulture.

Jedna družina rodoljubivih intelektualaca krenula je da sakuplja narodne pesme i priče, beležeći ih i šireći ih među narodom. Druga, pak, krenula je s proučavanjem stare bugarske istorije kopajući po njenim zatomljenim stranicama i iznoseći na svetlost slavu bugarskih predaka.

Tako su se objedinili napori rodoljubivih intelektualaca u radu na buđenju bugarskog naroda iz duboke klonulosti, podstičući ga da se veže za svoj jezik i osvešćujući ga da ima posebno biće i posebnu nacionalnost koja se razlikuje od grčke kojoj su pripadali njihovi verski velikodostojnici, onoliko koliko se razlikuju od turske nacionalnosti kojoj su pripadali upravni službenici.

Ipak, ove nacionalne težnje su se neprestano sukobljavale sa uticajem i autoritetom sveštenih lica i njihovom suprotnom delovanju. Jer, pravoslavna crkva se i dalje tvrdokorno držala grčkog jezika, ubeđujući narod da ga se i on treba držati i ističući da je grčki jezik neodvojiv od vere.

S tih razloga, intelektualci su savršeno shvatali da se nacionalna svest ne može usaditi u dušu bugarskog naroda dok god se crkva ne oslobodi grčkih popova i školovanja na grčkom jeziku, dok god bugarski jezik ne postane jezik vere i obrazovanja u svim crkvama i školama.

Rodoljubivi intelektualci se trude da šire nacionalnu ideju i među sveštenicima u čemu su, delimično, imali i uspeha, mada su sveštena lica bugarskog naroda ostajala i dalje na nižim položajima u sveštenučkom koru, kako to već ranije pomenuh. Naime, visoki činovi su i dalje bili monopol Grka. Ova lica su sveštenicima zabranjivala držanje službe i molitve na bugarskom jeziku kažnjavajući hapsom i proterivanjem iz sveštenučke službe svakog ko bi se usudio da zabranu prekrši. Stoga otpoče žestoka borba između vođa nacionalnog pokreta i verskih vođa, a "oslobođenje od negvi grčke crkve" postao je prvi zadatak i najsvetiji cilj za sve prosvetljene Bugare.

Ali koji je to bio put za ostvarenje ovih težnji, način da se stigne do ovog cilja?

Neki su čak pomišljali i na promenu pravoslavne vere kako bi se oslobodili omraženih negvi, te neka evropska i američka verska udruženja, katolička i protestanska, počele takve ohrabrivati. Ipak, nacionalne vođe ubrzo uvideše da tako što ne može doneti mir, jer bi se ovakva mišljenja i stremjenja mogla proširiti među neprosvećenim narodnim slojevima, što ne bi bilo celishodno ni mudro, pošto bi se time otvorila vrata za sudar nacionalnih ciljeva i verskih ubeđenja. Zato su smislili plan koji bi bugarskom narodu garantovao oslobođenje iz zagrljaja grčke crkve a da se ne napusti pravoslavno učenje. Došli su do zaključka da je jedini izlaz za to stvaranje jedne nove crkve, nezavisne od fanariotske patrijaršije i u kojoj će se celokupna služba i molitva odvijati na bugarskom jeziku.

Ova ideja se lako širila među narodom a naišla je i na toplu podršku nekih evropskih država, posebno Rusije, koja je veoma pomagala bugarski nacionalni pokret.

Napori koji su činjeni na ostvarenju pomenutog doneli su potpuni us-

peh: 1870. godine osmanske vlasti su izdale sultanski ferman koji je Bugari- ma dozvolio utemeljenje posebne crkve, nezavisne od grčke fanariotske cr- kve. Tako je osnovana bugarska crkva na čijem je čelu stajao egzarh a crkva nazvana egzarhijskom.

Ova Egzarhija je pomogla bugarizaciju obrazovanja i vere. Potom su bugarske rodoljubive vođe počele da delaju veoma intenzivno na širenju na- cionalne ideje među masama.

Bugarski jezik je preporođen i vrlo brzo napreduje izašavši, na ovaj način, iz zagrljaja narodnog jezika i postavši "jezikom nauke i kulture" kojim pišu, govore i misle ljudi od nauke i obrazovanja, kao što se sada na njemu mole vernici i sveštenici drže propovedi.

Može se reći da je stvaranje Egzarhije bio odlučujući korak na putu nezavisnosti Bugara, jer im je ona garantovala kulturnu i jezičku nezavisnost i obezbedila nacionalnu ustanovu koja će raditi na jačanju jezika, podržavati njihovo nacionalno biće i buditi im u dušama osećanje nezavisnosti. Ona je mnogo radila na organizovanju i usmeravanju truda za ostvarenje pomenutih ciljeva.

* * *

Pošto su ostvareni ovi ciljevi, rodoljubi su preneli svoj trud na to da kulturnoj nezavisnosti dodaju političku, podržavajući bugarski nacionalizam da stvori nacionalnu državu. Stoga ne treba isticati da je put do toga vodio preko dizanja pobune protiv osmanske države.

Ustanak koji je buknuo prilično je potrajao i prolili su se potoci krvi. Rusija je simpatisala Bugare, jer su i oni bili slovenskoga roda, pa je podr- žavala i podsticala njihovu pobunu pomažući ih različitim moralnim i mate- rijalnim sredstvima još od samog početka ustanka, Potom se umešala i zva- nično protestvujući protiv oštine i surovosti koju je primenjivala turska vlast u ugušivanju ustanka. Na kraju, Rusija je 1878. godine objavila i rat osman- skoj državi.

Poznato je da je ovaj rat završen pobedom Rusije i da je ruska vojska stigla do stambolskih kapija primoravši osmanlijsku vlast da potpiše poznati San-stefanski mir.

Ovaj ugovor, koji je potpisan u jednom od istambulskih predgrađa, sa- državao je tekst o ustanovljenju velike Bugarske koja se protezala severno od Dunava ka jugu, do obala Egejskog mora.

Međutim, stvaranje velike bugarske države značilo je da severna obala Egejskog mora dođe pod kontrolu carske Rusije, što je izazivalo strahovanja Engleza i primorala ih da se, na kraju, umešaju: Engleska je objavila da se ne slaže s onivanjem nove države na obalama Sredozemnog mora. Engleska je pokazala veliku političku upornost i načinila pomorsku demonstraciju ko- ja je završila zakazivanjem međunarodne berlinske konferencije kako bi se nanovo razmotrilo "istočno pitanje". Razmatranja koja su učinjena na pome- nutoj konferenciji primorala su Rusiju da odustane od dela svojih zahteva i

završena je donošenjem novog ugovora u zamenu za san-stefanski, koji je Rusija izdiktirala osmanlijskog državi.

Teritorije koje su bile određene velikoj bugarskoj državi San-stefanskim ugovorom podeljene su, prema Berlinskom ugovoru, na tri paralelne, istovetne teritorije, od kojih je južna vraćena osmanlijskoj vlasti, severna je postala "kneževina sa autonomnom vlašću" pod nadzorom Osmanlija, dok je srednja teritorija postala "odlikovani, privilegovani vilajet" koji se od ostalih osmanskih vilajeta odlikovao posebnim administrativnim povlasticama. Ovaj vilajet je nazvan Istočnim rumelijskim vilajetom.

Na ovaj način se rodila "država Bugarska", zvanično pod osmanlijskom vlašću.

Ipak, ova država je brzo napredovala i jačala, uskoro postavši država u punom značenju te reči: stvorila je jaku i organizovanu armiju i 1885. godine, iznenada, uz njenu pomoć, zagospodarila Istočnim rumelijskim vilajetom.

Osmanlijska vlast se morala pomiriti s činjeničnim stanjem, formalno se zadovoljivši očuvanjem svoga gospodstva. Izdat je ferman o imenovanju princa Ferdinanda za kneza Bugarske, valiju Istočne Rumelije, i odobravanju mu zvanja feldmaršala. Pomenuti princ je dobio sledeću zvaničnu titulu - Njegova preuzvišenost knez Bugarske i valija Istočne Rumelije, feldmaršal Ferdinand.

Širenje ove države i njen preporod izazvali su zavist Srbije, što je pokrenulo između dve države sporove u nekim pitanjima. Ovi sporovi su doveli do izbivanja rata između dve suparničke države koji je ubrzo završio pobedom Bugara.

Nema potrebe da se ističe da je ova pobeda dala krila Bugarima, povećavši u njihovim dušama poverenje u nacionalnu ideju i podstakavši ih da nastave svoje napore da razviju zemlju u svim aspektima - kulturnim, civilizacijskim, upravnim i vojnim.

Bugarska je produžila ovim putem oko tri decenije gradeći potpuno nezavisnu državu, mada se s međunarodnog stanovišta i dalje smatralo da je pod "vlašću osmanlijske vlasti".

A kada je 1908. godine došlo u Turskoj do prevrata i proglašen ustav (mašrutija), bugarska država je shvatila da je to prilika da i zvanično proglasi nezavisnost. Tako je okončano "formalno gospodstvo" Osmanlija.

Naročito ovde vredni istaći da se bugarska država, koja se formirala i osnovala na način ranije izložen, nije okrenula samo sebi i svom unutrašnjem uređenju, što je bio slučaj i kada je bila pod osmanlijskom vlašću, već je vodila računa o sudbini bugarskih grupa koje su ostale van njenih političkih granica.

Naime, velike grupe Bugara naseljavale su oblasti koje su se u staroj istoriji nazivale imenom "Turska" i "Makedonija", a koje su u vreme osmanlijske vladavine nazivane vilajeti Manastir, Kosovo i Solun. Međutim, ove grupe su bile rasejane među Turcima i Grcima. Uz to, grčka crkvena vlast je

vekovima vršila grecizaciju nekih grupa a druge učinila da se kolebaju u svom nacionalnom opredeljenju. Često su se ovakve podele mogle videti u istom selu, čak i među članovima iste porodice.

Osnivanje i stvaranje Egzarhije potpuno je rešilo problem škola i crkava u gradovima i selima koji su bili naseljeni bugarskim stanovništvom, jer su u celini došli pod okrilje Egzarhije i postali prirodno bugarski. Međutim, u gradovima i selima sa mešanim stanovništvom, bugarskim i grčkim, došlo je do novih nevolja: kome će tamo pripasti crkve i škole?

Grčka crkva je bila stavila svoju šapu na njih, pozivajući se na pravo zaštite svojih pripadnika. Egzarhija je morala da podiže novu crkvu kao konkurenciju postojećoj, kao i novu školu naspram stare, što je sve pričinjavalo i materijalne i moralne teškoće. Osim toga, grčka Patrijaršija se pozivala na to da je bugarska Egzarhija napustila pravoslavnu veru prevodeći Svetu knjigu na bugarski jezik i držeći službu na tom jeziku, pokušavajući da udalji ljude od nje mnogim verskim instrukcijama i uplitanjima.

Nasuprot ovom, Egzarhija je poricala Patrijaršiji pravo na posedovanje crkava koje su se nalazile u mnogim selima i mestima, tvrdeći čas da su "Grci ovde beznačajna manjina, pa ova manjina nema pravo da poseduje crkve koje su podignute trudom stanovništva", a čas govoreći "da je ova manjina poreklom bugarska jer u svojim kućama još govori bugarskim jezikom, i da ona nije svesna svoje nacionalnosti zbog obmanjivanja od strane ranije crkve, pa nije ni pravedno da pod takvom crkvom i ostane".

Sa svih tih razloga, otpočeli su žestoko nadmetanje i oštri sukobi između Patrijaršije i Egzarhije, tako da se svako sa svoje strane trudio da privuče sebi stanovništvo i na taj način poveća broj svojih pripadnika.

Prirodno je da je grčka država podržala Patrijaršiju i pomagala je, kao što je bugarska država podupirala i hrabrila Egzarhiju. Svaka od ove dve države trudila se da uveća obim svoje nacionalnosti u okvirima osmanskih vilajeta, nadajući se da će od toga imati koristi u širenju svojih političkih granica kada se ukaže kakva prilika za izmenu postojećeg stanja i budu delile teritorije osmanlijskog carstva.

S tih razloga, razbuktna se žestoka borba između grčkih i bugarskih nacionalista u zemljama koje su bile pod osmanlijskom vlašću. Vođe dve strane i rodoljubi trudili su se da na mnoge načine ostvare svoje ambicije: putem propovedi, propagande i podsticanja pa sve do zavodenja ljudi, pretnji, omraze i zastrašivanja. Tako su nicali tajna udruženja kako bi organizovala ova sredstva i formirala naoružane družine koje bi terorisale protivnike i otpadnike od nacionalne ideje. Bugarske družine su podsticale stanovništvo da bojkotuje grčke popove i proteruje grčke učitelje, dok su grčke družine ohrabrivale stanovništvo na bojkot bugarskih popova i proterivanje bugarskih učitelja. Potom su ove družine prešle na strahovit teror otimajući opozicionare, ubijajući vođe, rušeći građevine, paleći sela, ne bi li u ljude uneli strah i užas.

Ne želim da dalje dužim pominjući sve sukobe i sporove između grčkih i bugarskih nacionalista već ću se zadovoljiti da kažem da su novi krvavi

sporovi, kao i drugi, potrajali sve do zaključenja sporazuma između balkanskih država oko podele evropskih turskih vilajeta, makar i na račun mestimičnog žrtvovanja nekih nacionalnih grupa.

Ipak, želim da skrenem pažnju na jednu važnu činjenicu: da su se svi krvavi sporovi koji su gospodarili pozornicom zemlje poznate pod imenom Makedonija, vrteli oko crkve i škole, odnosno da su vođeni zarad toga da se ovlada crkvom i školom.

Poznato je da se bugarska crkva razlikovala od grčke samo po jeziku, pa stoga možemo reći da su se svi sporovi između dve crkve kretali oko jezika. Ukratko, jezik, jezik crkve i škole, jezik vere i obuke bio je osnovni razlog svih sporova radi kojih se prolilo mnogo krvi.

I to, stoga što je jezik bio osnovni pokazatelj nacionalnosti i osnovni činilac u njoj. On se računao "jedinim obrascem" za razlikovanje između bugarske i grčke nacionalnosti. Drugim rečima, sukob se pokazivao kao sporenje oko jezika i ustanova koje ga čuvaju i šire. Ne vidim posebnih razloga da ističem da su u tome crkva i škola morale imati posebnu važnost. Mada je, u stvarnosti, i porodica igrala važnu ulogu u čuvanju jezika, pa se može reći čak i najvažniju.

Međutim, nikome ne može promaći činjenica da je porodica takođe pod uticajem crkve i škole, kao da i država može na nju uticati, i to bez posredovanja pomenutih ustanova.

Dakle, razlog koji je gurao Bugare i Grke u teške sporove bila je strasna potreba da se sačuva jezik koji je osnovni imenitelj nacionalnosti.

JUGOSLAVIJA

Rađanje nacionalne ideje i rodoljubivog pokreta u Jugoslaviji bili su mnogo složeniji od njima sličnih pokreta u drugim balkanskim zemljama. I to zato što je jugoslovenski nacionalni pokret bio raznorodniji od grčkog, bugarskog ili rumunskog, koje smo prethodno izložili, pošto sadašnja jugoslovenska država obuhvata u svojim granicama mnoge narode poznate po posebnim imenima: Srbe, Hrvate, Slovence, Bošnjake.

Srbi su bili, na početku 19. veka, pod osmanlijskim gospodstvom, dok su Hrvati i Slovenci bili u sastavu austrougarskog carstva. Bošnjaci su pak do 1878. godine bili pod osmanlijskom vlašću da bi potom pali pod austrijsku upravu, na osnovu Berlinskog ugovora. S ovih razloga, pomenuti narodi su izrastali u sasvim različitim političkim, administrativnim i civilizacijskim uslovima.

Osim toga, Srbi su pravoslavni, Hrvati i Slovenci katolici dok su Bošnjaci muslimani. Oni govore posebnim slovenskim jezicima za koje naučnici koriste naziv južnoslovenski jezici. Stoga nema potrebe da naglašavamo da je i naziv države došao iz te činjenice.

Nacionalna ideja i pokret za nezavisnost među Srbima pojavio se u drugoj deceniji 19. veka i to preko napora da se, sa jedne strane, probudi nacionalni jezik, a s druge strane, oživi nacionalna istorija.

Srpska inteligencija je ulagala veliki napor, još od 1817. godine, da afirmiše srpski jezik pa je zato zabeležila njegova gramatička pravila, sakupila jezičko blago u jedan veliki rečnik, prevela Sveto pismo na njegov i objavljivala književna dela. Na taj način, pripremili su sve da njihov jezik postane jezik nauke, književnosti, obrazovanja i vere. Takođe su se veoma trudili da objavljuju nacionalne istorijske studije koje bi u duši naroda podsticali svest o njihovoj čvrstoj vezi s prošlošću i precima.

Ovi raznovrsni naponi pripomogli su da se među narodom raširi ideja o "srpskoj naciji", podstičući ih na neprestane ustanke za sticanje nezavisnosti, što je sve skupa omogućilo da se stvori "srpska država". U početku ona je, 1830. godine, bila kneževina sa unutrašnjom samostalnošću a pod osmanlijskom vlašću. Potom je 1878. godine postala kraljevina sa potpunom i nedeljivom samostalnošću koju je morala i osmanlijska vlast priznati.

Međutim, srpska država se, prvobitno, formirala u severnim oblastima koje su naseljavale velike grupe Srba, dok su velike narodne celine ostale van tadašnjih granica, i to neposredno pod osmanlijskom vlašću.

Prirodno da nezavisna srpska država nije mogla da prenebregne ovu činjenicu pa je ulagala veliki trud da svoje zemljake pomogne da očuvaju svoj nacionalni identitet, čekajući da se ukaže pogodna politička prilika da ih pripoji sebi. Stoga je u Makedoniji došlo do žestokog suparništva između srpske i drugih balkanskih nacionalnosti. Ova surevnjivost je potrajala sve do raspodele evropskih osmanlijskih vilajeta posle rata 1913. godine. Iza toga, granice srpske kraljevine na jugu bitno su se povećale.

Međutim, još pre toga nastala je jedna državnica u zabitnoj planinskoj oblasti poznata pod imenom Crna Gora (Montenegro). U početku, ova državnica je bila kneževina kojoj je na čelu stajao verski poglavar, ali kada je na presto došao vladika Danilo on nije želeo da zadrži svoje duhovno svojstvo, pa ga se odrekavši državnica Crna Gora pretvara se u svetovnu kneževinu a zatim kraljevinu.

Međutim, nacionalne vođe u Srbiji nisu se zadovoljile postignutim, jer su bili tvrdo uvereni da je srpski narod samo deo jedne velike nacije koja obuhvata i Hrvate, Slovence i Bošnjake. Stoga su radili na iznalaženju načina koji će omogućiti oslobađanje pomenutih naroda od vlasti austrijske imperije i garantovati njihovo sjedinjenje u krilu srpske kraljevine.

Poznato je, prema Berlinskom ugovoru, da je oblast pod imenom Bosna i Hercegovina potpala pod upravu Austrije i okupaciju, s tim da ostane pod osmanlijskim gospodstvom u toku perioda "privremene uprave". Međutim, ova "privremena uprava" potrajala je od 1878. sve do 1908. godine kada je došlo do vojnog udara u Turskoj. Ovim je istočno pitanje ušlo u novu etapu čije posledice više niko nije mogao predvideti. Austrija je računala da, konačno, treba da reguliše postojeće stanje pa je objavila aneksiju Bosne i Hercegovine.

Ova aneksija je naljutila slovenske države, posebno Srbiju koja je aneksiju smatrala teškim udarcem za njene nacionalne težnje i stremljenja.

Po završenom balkanskom ratu granice Srbije su se proširile a nacionalne vođe otpočele s udvostručenim naporom da ostvaruju preostale nacionalne ambicije uz pomoć legalnih i ilegalnih udruženja. Nije tajna da je iskra koja je zapalila vatru prvog svetskog rata potekla iz delovanja ovih tajnih udruženja. Princ Ferdinand je ubijen u Sarajevu, a ubica je bio jedan mlad čovek ponesen nacionalnom idejom. Ovo ubistvo je izazvalo austrijsku osvetu prema Srbiji. Austrija je tvrdila da su Ferdinandovu pogibiju udesila teroristička društva koje podržava srpska vlada. Stoga je poslala Srbiji oštru opomenu koja je za ovu zemlju sadržavala ponižavajuće uslove. Zatim joj je Austrija objavila rat, otpočevši s teškim artiljerijskim bombardovanjem njene prestonice.

Poznato je da je rat ubrzo prerastao u svetski u kojem su učestvovala sve velike države kao i priličan broj država drugostepenog značaja.

Kada se rat završio pobedom saveznika rastureno je austrijsko carstvo čije su teritorije podeljene između mnogih država, među kojima se našla i Srbija. Ovoj državi su pripojene teritorije koje su naseljavali Hrvati i Slovenci, uz Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru. Tako je stvorena jedna velika slovenska država koja je, prvobitno, nazvana država SHS, ukazujući na taj način na one činioce koji su je formirali.

Međutim, već od početka nova država se sukobila s velikim unutrašnjim teškoćama, jer su razlikama u vaspitanju, kulturnoj i administrativnoj tradiciji, koje su vladale na pomenutim teritorijama vekovima, pridodate različite verske i civilizacijske prirode. Potekoše lokalni sporovi koji izložiše državno biće ozbiljnim opasnostima.

Hrvati i Sloveni su bili od Srba na višoj obrazovnoj razini, ali su zato Srbi od ovih imali više prednosti u državnom ustrojstvu i vojnoj organizaciji. Prirodno je onda što je došlo do surevnjivosti i sporenja oko vlasti među ovim elementima i što je država zbog toga bila neprestano izložena opasnim krizama.

Međutim, osećanje nacionalnog jedinstva bilo je garant da se prevaziđu sve ove teškoće i reše sve lokalne međusobice. Faktički se dogodilo sledeće: pošto utihnule prve krize oko vlasti i iščezlo različite lokalne međusobice, narod je shvatio da je potrebno napustiti prvobitno ime države i nadenući joj jednostavnije ime koje će bolje i više ukazivati na nacionalno jedinstvo od ranijeg. Tako izabraše naziv Jugoslavija prema jeziku koji međusobno povezuje sve pomenute etničke elemente. I jugoslovenska država, koja je na ovaj način stvorena, posle prolaska kroz teške porođajne muke, postade jedinstvena i povezana u punom značenju ovih reči. A poznato je da je snaga ovog jedinstva i povezanosti privlačila pažnju i zaokupljala um tokom drugog svetskog rata i posle.

ALBANIJA

Albanci su najmanji balkanski narod. Potpali su pod osmanlijsku vlast sredinom 15. veka i ostali pod njom sve do završetka balkanskog rata 1913. godine.

Govore posebnim jezikom, ali nisu imali na njemu pisanu književnost. Većina je primila islam a samo neki katoličku veru. Po prihvatanju islamske vere, Albanci su se čvrsto povezali sa osmanlijskom vlašću zauzevši brojne administrativne i vojne položaje u različitim delovima Osmanlijskog Carstva i u različitim istorijskim periodima. Ostali su verni, i to potpuno, ovoj vlasti sve do početka druge decenije ovog veka, učestvujući u njegovim ratovima i pokazujući tokom njih hrabrost i požrtvovanost, što ih je stavilo u prve bori-lake redove na putu jačanja osmanlijske vlasti i islamske vere.

Međutim, albanske teritorije dopiru do krajnjeg zapada Osmanlijskog Carstva, do obale Jadranskog mora. Između njih i osmanlijske prestonice nalazile su se brojne zemlje koje naseljavaju različite grupacije Grka, Srba i Bugara.

A kada su buknuili nacionalni pokreti i separatističke pobune u pomenutim zemljama, prirodno je bilo da one počnu veoma uticati i na Albance. Oni su shvatili da ozbiljno moraju da promisle o svojoj sudbini, posebno jer su se u nekim stvarima razlikovali od drugih elemenata i jer su njihova sela bila razbacana među grčkim i srpskim selima.

Oni su bili svedoci zbivanja među njihovim susedima, zapažajući raznovrsnu pomoć koju su ustanici dobijali od, s jedne strane, malih balkanskih država i, s druge strane, od velikih evropskih država. Shvatili su da sve balkanske države idu ka odvajanju od Osmanlijskog Carstva i da će, prirodno, ovo dovesti i do njihovog odvajanja. Zato su smatrali da se i oni moraju pobrinuti za svoju nacionalnost i da je se čvrsto drže kako ne bi prilikom ovih odvajanja iščezli u loncu za taljenje njima susednih naroda. Njihove vođe su često govorili: "Osmanlijski brod će ubrzo potonuti! Moramo sve preduzeti da ne potonemo zajedno s njim, pošto njegov udes ne možemo zaustaviti!"

Tako se rodila nacionalna ideja i težnja za nezavisnošću među Albancima na početku ovoga veka, uprkos snažnim sponama koje su ih vezivale za osmanlijsku vlast i islamski hilafet.

Nacionalna ideja je počela činiti svoje, usmerivši se prvo prema brizi za nacionalni jezik zahtevima da on postane jezik obrazovanja i škole, jer se obrazovanje na albanskim teritorijama odvijalo na turskom jeziku u zvaničnim školama, a u stranim na evropskim ili, naročito, na italijanskom jeziku. Albanski jezik, pak, nikada ranije nije bio prisutan u školama i koristio se jedino kao "jezik dijaloga" po kućama i tržnicama.

Međutim, osmanlijska država se nije složila s ovakvim zahtevima Albanaca, dok ovi ne podigoše oružani ustanak i dok se nije pokazalo da Carstvo ne može da ga uguši zbog sopstvenih teških briga i nevolja. No, ambicije Albanaca da imaju obrazovanje na nacionalnom jeziku srelo se s jednom osnovnom teškoćom: albanski jezik nije bio jezik pismenosti. Stoga su ga oni

morali prvo pismeno sankcionisati i inaugurisati. Takođe su morali da izaberu pismo na kome će pisati.

Ovo je izazvalo sporenja između intelektualaca i vođa. Jedni su govorili da se treba odlučiti za arapsko pismo a drugi za latinično. Ovo poslednje ohrabrivala je Italija osnivanjem obrazovnih ustanova, mada se osmanlijska država odupirala ovakvoj tendenciji pozivajući da se prihvati arapsko pismo.

Srećom, sporenja nisu potrajala jer su se događanja na Balkanu odvijala velikom brzinom i neodoljivo za sobom povlačila Albance.

Poznato je da je rat koji je izbio 1913. godine između osmanske države i savezničkih balkanskih država završen slomom osmanlijske vojske i njenim konačnim povlačenjem sa Balkanskog poluostrva. I Albanci su stekli nezavisnost posle pomenutog rata, pa otpočеше da svim silama jačaju svoju nacionalnu svest.

Ipak, od svih balkanskih država njihova je bila najmanja. Osim toga, po postanku i najmlađa na međunarodnoj političkoj sceni kao i u pokušajima da uđe na poprište savremene kulture. Stoga je ostala uskraćena u pravima u odnosu na svoje susede, pošto je podela koja je obavljena između balkanskih država ostavila neke albanske teritorije u susjednim državama i ti Albanci su ili napustili svoju zemlju ili počeli gubiti svoj nacionalni identitet, iz razloga političkih ili predstavničkih koji su vladali u pomenutim zemljama.

O SATIJU AL-HUSRIJU I NJEGOVOJ NACIONALNOJ IDEJI

R e z i m e

Ovaj rad se sastoji iz dva dela: kratkog uvoda o biografiji i nacionalnoj ideji Satija al-Husrija, jednog od utemeljitelja modernog arapskog nacionalizma i preвода tri poglavlja iz njegove knjige pod naslovom *Predavanja o nastanku nacionalne ideje* (Kairo 1951) koja se odnose na nacionalnu ideju i stvaranje nacionalnih država na Balkanu: Bugarske, Jugoslavije i Albanije.

Polazeći od činjenice da je Sati al-Husri bio svedok nekih važnih zbivanja za vreme skoro deceniju dugog službovanja na Balkanu početkom dvadesetog veka, te zanimljivosti njegovih opservacija o nastanku i razvoju nacionalne ideje kod naroda Bugarske, Jugoslavije i Albanije u periodu slabljenja i pada Osmanskog Carstva, treba posebno podvući aktuelnost i značaj njegovih razmišljanja sa stanovišta današnjih društveno-političkih prilika na ovim prostorima. U odlomcima koji su prevedeni posebno je primetan al-Husrijev naglasak na ulozi jezika i religije u formiranju nacija, specifičnosti Bugarske i Jugoslavije kao zajedničkog prostora više nacija, te ocene i pretpostavke formiranja nacionalne samosvesti Albanaca gde ima ponekad preteranih uproščavanja pod uticajem Fihteove ideje o ulozi jezika u formiranju

nacija. U ovom obliku, međutim, rad je zanimljiv i kao podsticaj za naučno utemeljenije bavljenje pitanjima nacionalne ideje na Balkanu, uz uvažavanje čitavog niza faktora koji su uticali i na aktuelno društveno-političko stanje u ovoj oblasti.

ABOUT SATI AL-HUSRI AND HIS NATIONAL IDEA

S u m m a r y

This paper consists of two parts: a short introduction about biography and the national idea of Sati al-Husri, who was one of the founders of modern Arab nationalism, and a translation of three chapters of his book *Classes about formation of the National Idea* (Kairo, 1951), referring to the national idea and the creation of the national states in the Balkans: Bulgaria, Yugoslavia and Albania.

Proceeding the fact that Sati al-Husri was a witness of some important events in the period of almost ten years of his employment in the Balkans at the beginning of this century and his interesting observations about the formation and the development of the national idea among the people of Bulgaria, Yugoslavia and Albania in the period of weakness of the Ottoman Empire, we should emphasize actuality and importance of his reflections compared with the new social and political conditions in these areas. It is noticeable in the translated fragments that al-Husri emphasized the role of language and religion in forming the nations, the specifics of Bulgaria and Yugoslavia as a common area for several nations, the judgment and the assumptions for the formation of the national selfconsciousness among the Albanians where sometimes we can notice some exaggerated simplifications under the influence of Fichte's ideas about the role of the language in forming the nations. But, in this form this paper is also interesting as an impulse for the study of the questions related to the national idea in the Balkans with respect to a series of factors which affected the current social-politic situation in this area.